

Vier jaar impuls voor de multifunctionele landbouw

Inzet Taskforce Multifunctionele Landbouw 2008-2012

Inhoudsopgave

• Voorwoord	5
• Aanleiding Taskforce	7
• Streekproducten	9
• Zorglandbouw	11
• Agrarische kinderopvang	13
• Boerderijeducatie	15
• Recreatie	17
• Agrarisch natuurbeheer	19
• Wet- en regelgeving	21
• Aansluiting regionaal beleid	23
• Kennis	25
• Ondernemerschap	27
• Werkwijze Taskforce	29
• Multifunctionele landbouw in cijfers	31
• Nawoord	33
• Samenvatting	34

A photograph of two women in a grassy field. One woman is pushing a yellow wheelbarrow, and the other is sitting inside it. They are both smiling and appear to be enjoying the activity. The background shows a clear sky and some distant trees.

***Multifunctionele landbouw:
niet alleen geliefd, ook winstgevend***

Voorwoord

De multifunctionele landbouw heeft de afgelopen jaren laten zien niet alleen een geliefde sector te zijn, maar ook goede rendementen op te leveren. De inkomsten uit zorglandbouw, verkoop van streekproducten, recreatie, educatie, kinderopvang en natuurbeheer op de boerderij waren in 2011 samen goed voor 491 miljoen euro omzet. Dat is vergelijkbaar met de vollegrondsgroenteteelt of biologische landbouwsector, en betekent een groei van 52 procent in vier jaar.

Daarbij doet de sector meer dan geld verdienen: werken in de multifunctionele landbouw vergroot het arbeidsplezier van de ondernemer, en herstelt contact tussen boer en burger, tussen stad en platteland. Bovendien bieden de producten of diensten een unieke meerwaarde in sectoren als zorg, levensmiddelen of recreatie. Dit wordt steeds vaker ontdekt: in 2011 bracht volgens een voorzichtige schatting 61% van de Nederlandse bevolking in totaal ruim 50 miljoen bezoeken aan multifunctionele boerderijen. Ook internationaal staat de Nederlandse multifunctionele landbouw in de schijnwerpers: op een wetenschappelijk congres in Wageningen kwamen in april 2012 maar liefst driehonderd wetenschappers uit de hele wereld bijeen. Al met al een sector van jewelste. Niet gek dus dat multifunctionele landbouw ook genoemd is in de agenda van de Topsector Agro&Food.

Wij mochten als betrokkenen vanuit de politiek, sector- en belangenorganisaties in de vorm van een stuurgroep de grote lijnen uitzetten, waar de werkorganisatie mee aan de slag ging.

Nu legt de Taskforce haar functies neer, met een goed gevoel. Verschillende brancheorganisaties -regionaal en landelijk- zijn zodanig gegroeid, dat ze nu zelf de hand-

schoen kunnen oppakken. Gedragen door hun leden (de ondernemers) weten ze precies wat er speelt. LTO Nederland speelt een brede ondersteunende rol, met een actieve vakgroep multifunctionele landbouw, de nieuwe interactieve digitale omgeving Multifunctionele Landbouw NET en de praktijknetwerken voor multifunctionele ondernemers. Een degelijk platform, waar de erfenis van de Taskforce in goede handen is. Zij kunnen daarbij – samen met de groeiende sectororganisaties - belangen blijven vertegenwoordigen. Dit rapport is een beknopte weergave van vier jaar Taskforce Multifunctionele Landbouw en laat na een korte omschrijving van de totstandkoming van de Taskforce meteen zien hoe het met de sectoren is gesteld. Want dat is waar het om draait. Omzetcijfers en actuele ontwikkelingen komen aan bod, evenals de interventies waaraan de Taskforce heeft bijgedragen. Ook wordt gekeken hoe het met de Wet- en Regelgeving is gesteld, de aansluiting met regionaal beleid, kennisontwikkeling, en ondernemerschap. Op pagina 31 staan alle groeicijfers op een rij. In het nawoord komen aanbevelingen voor de toekomst. Het is het lezen waard: het zijn handreikingen vanuit vier jaar intensieve ervaring met de multifunctionele landbouw, geschreven vanuit vertrouwen in de sector. Doe er uw voordeel mee! Ook ik neem nu met vertrouwen in de toekomst van de sector afscheid als voorzitter van de stuurgroep. Wij hebben met veel plezier aan deze prachtige en kansrijke sector gewerkt, en wensen u alle goeds.

Mede namens de hele stuurgroep,

Mr. R.S. Cazemier

Voorzitter Stuurgroep Taskforce Multifunctionele Landbouw

***Zowel van onderaf als van
bovenaf wilde men 'iets'***

Aanleiding Taskforce

De opmars naar de Taskforce Multifunctionele Landbouw was een geleidelijke: burgers en boeren waren al langer bezig elkaar opnieuw te vinden, verschillende organisaties waren hiervoor opgericht én succesvol. Dit is toe te wijzen aan de ontwikkeling van de landbouw.

Tot de jaren vijftig waren vrijwel alle boerenbedrijven multifunctioneel. Dikwijls liepen er 'knechten' rond die niet alleen zorg gaven, maar ook zorg vroegen en productverkoop aan huis of in de regio was normaal. Een tentje was in de zomer gauw in het weiland geplaatst en paardrijden of kanovaren makkelijk geregeld.

Met de schaalvergroting kwam ook mechanisatie en specialisatie en verdween het combineren van allerlei functies in de landbouw en op het platteland grotendeels uit beeld. De 'boerin' ging veelal uit huis werken, waarmee een stukje 'keukentafel' verdween. Na verloop van tijd werd een kloof tussen boer en burger steeds sterker zichtbaar. In de jaren negentig besloten een aantal ondernemers dat het tijd was de verbinding te herstellen en het boerenbedrijf weer midden in de samenleving te plaatsen. Zij zagen kansen hiermee een inkomen te verdienen. Onder de ondernemers waren veel vrouwen die met de nieuwe bedrijfstak(ken) thuis een carrière wilden opbouwen. Deze pioniers kwamen vele hobbels tegen. Wet- en regelgeving was steeds meer toegespitst op eenzijdige functies (of landbouw, of recreatie, of wonen), en een eigentijdse invulling van multifunctionele landbouw moest nog worden uitgevonden. Hoe bereik en ontvang je klanten, en hoe zorg je voor financiering voor bijvoorbeeld zorg? De multifunctionele landbouw kwam rond 2006 in verschillende beleidsnota's voor: in Kiezen voor landbouw, waarbij (verbreed) ondernemerschap voorop werd gesteld, en in de Agenda voor een vitaal platteland. Dus zowel van onderaf als van bovenaf wilde men 'iets'.

In april 2006 dienden CDA en PvdA een motie in om de multifunctionele landbouw van overheidswege een impuls

te geven, en deze werd aangenomen. Verschillende regionale en brancheorganisaties zochten elkaar op en maakten een plan: een Manifest Veelzijdig Platteland. Met daarin taken voor de sector, en een vraag voor ondersteuning richting de overheid. De focus lag op ondernemerschap en marktontwikkeling, en het manifest benadrukte dat de Taskforce moest uitgaan van wat er al was en een tijdelijke impuls moest geven.

Het ministerie van LNV gaf op basis van de motie gehoor aan deze oproep en stelde vier jaar lang drie miljoen euro beschikbaar. Met deze twaalf miljoen kwam er een financieel fundament onder de plannen en konden diverse organisaties aan het bouwen gaan. De sector voelde zich serieus genomen en ging ook zelf serieus aan de slag, met een coördinerende Taskforce Multifunctionele Landbouw aan haar zij.

De opdracht die werd voorbereid onder minister Cees Veerman luidde: omzetverdubbeling in vier jaar. Toen de Taskforce in 2008 werd geïnstalleerd, vatte minister Gerda Verburg de opdracht samen in vier thema's. Naast 'marktontwikkeling', waren dit: 'ruimte voor bedrijfsontwikkeling', 'versterking van ondernemerschap' en 'het ontwikkelen, delen en toegankelijk maken van kennis'.

Kortom

- Multifunctionele landbouw al sterk in opkomst bij instelling Taskforce
- Er was politiek draagvlak
- In vier jaar 12 miljoen euro beschikbaar vanuit ministerie
- Opdracht: omzetverdubbeling in vier jaar, maar ook ontwikkeling kennis en ondernemerschap en ruimte voor bedrijfsontwikkeling

Motivatatie kopers van streekproducten in kaart gebracht

Streekproducten

De omzet van bedrijven die aan verkoop van streekproducten doen, is in vier jaar tijd gegroeid van 89 naar 147 miljoen euro. Daarmee is een begin gemaakt met het verzilveren van de enorme potentie van streekproducten die het bureau Ecorys bij aanvang van de Taskforce voorspelde. Meerdere afzetkanalen waren volop in ontwikkeling: boerderijwinkels, webwinkels en afzet richting boerenmarkt. Daarnaast zetten producenten voorzichtige stappen richting supermarkt en andere grootschalige afzetkanalen. Een doorbraak was er echter nog niet. De Taskforce sloot zich aan bij deze dynamiek en ondersteunde de sector met ruim 140 projecten en 2,4 miljoen euro.

Arris Hardeman, Landwinkel de Eekhoeve:
„De Taskforce heeft gezorgd voor een grote professionaliseringsslag, waardoor we beter georganiseerd zijn en de omzet zien stijgen.”

Zo heeft Motivaction onderzoek gedaan naar de motivatie van consumenten om streekproducten te kopen. Met de resultaten van dit onderzoek konden zowel nieuwe ketens (zoals Willem en Drees of de Streekselecties) als individuele ondernemers hun marketing verbeteren. Verder hebben boerderijwinkels meer oog gekregen voor de uitstraling van hun winkels. Wie is de klant? Hoe moet dan de entree, de winkel, het assortiment en de verpakking eruit zien? En hoe vinden mensen de winkel op internet? Ook hebben webwinkels hun logistiek verbeterd, een duidelijker profiel en een betere ICT ontwikkeld. De logistiek van de hele streekproductenbranche is onder de loop genomen. Het nieuw gevormde netwerk van baanbrekende partijen in streekproducten zorgt voor kennis-

uitwisseling en samenwerking. Marketing, onderzoek, sourcing en logistiek worden nu deels samen opgepakt. Samenwerking kan ook goed, want de potentiële markt is nog groot genoeg.

Daarnaast zijn boerenmarkten in opkomst en worden kerstpakketten met boerderijproducten populair. Ook werden nieuwe afzetmarkten aangeboord, zoals ziekenhuizen en (overheids)kantines. Daar ontstaat nu een groeiende vraag. Daarbij groeit het aantal partijen dat met streekproducten wil werken snel. Ook grote namen zoals Sligro, Kruidenier of Deli XL stappen in deze ontwikkeling en vergroten zo de totale markt. Thema's als regionale herkomst, transparantie en duurzaamheid zijn in.

Deze opschaling en de samenwerking met grote partijen leidt enerzijds tot een versterking. Anderzijds moet er voor gewaakt worden dat bij opschaling de positie van de primaire producenten niet onder druk komt te staan. Een eerlijke prijs hoort bij het eerlijke imago van streekproducten. Verder moet de meerwaarde ervan behouden blijven door herkenbaarheid tot aan de klant, een onderscheidend en transparant verhaal achter een product en de uitstraling in het uiteindelijke verkooppunt.

Kortom

- **Doelgroepen streekproducten in kaart gebracht**
- **Sector blijft groeien**
- **Nieuwe, veelal grootschalige, afzetkanalen komen op stoom**
- **Aandacht houden voor positie primaire producent**

Zorglandbouw

De zorglandbouw is na een grote kwantitatieve groei (van 756 naar 1050 bedrijven en van 45 naar 80 miljoen euro omzet tussen 2007 en 2011) de laatste jaren ook kwalitatief sterk gegroeid en beter georganiseerd. Na beëindiging van het gesubsidieerde steunpunt in 2009 is de Federatie Landbouw en Zorg opgestaan, betaald door de versterkte regionale samenwerkingsverbanden. Ze wisselen kennis uit en pakken nieuwe uitdagingen, zoals veranderingen in de zorg, gezamenlijk op. Tegelijkertijd zijn er ook punten van zorg. Door de snelle groei van de afgelopen jaren ligt verzadiging op de loer. Dit geldt vooral in sommige regio's en voor bepaalde doelgroepen (zoals dagbesteding). Daarbij wordt een groot deel van de zorgfinanciering gedecentraliseerd naar gemeenten en wordt het persoonsgebonden budget, een middel dat de zorglandbouw groot heeft gemaakt, ingrijpend anders georganiseerd.

Bart Jan Krouwel, voormalig voorzitter Federatie Landbouw & Zorg Nederland: „Dankzij nuttig onderzoek heeft de zorglandbouw een goede basis gekregen.”

De sector heeft samen met de Taskforce hard gewerkt aan haar positie in de zorgketen. Zo zijn er nieuwe zorgconcepten ontwikkeld, waardoor de relevantie van zorglandbouw voor de zorg is vergroot en er meer ruimte voor verdere groei komt.

Het kwaliteitssysteem van de Federatie zorgt er niet alleen voor dat aan de eisen vanuit de zorg wordt voldaan, maar ook voor een streven naar maximalisatie in plaats van een focus op minimale eisen. Het cliënttevredenheidssysteem, waarbij de zorgvrager zelfs mede verantwoordelijk wordt voor de kwaliteit, biedt hiervoor alle mogelijkheden, maar moet nog wel breed worden opgepakt.

Hoewel er altijd voldoende verhalen waren over de meerwaarde van zorglandbouw voor de zorg, ontbraken wetenschappelijk onderbouwde effecten. De financiering van de

zorg is hier echter van afhankelijk. Samen met Wageningen UR en het Trimbos Instituut heeft de Taskforce daarom een bundeling gemaakt van wetenschappelijk onderzoek. Uit een grote en zelfs internationale belangstelling voor de brochure blijkt deze vernieuwende invulling van zorg ook internationaal relevant.

Ook het Ministerie van VWS heeft oog voor de ontwikkeling van de zorglandbouw en ondersteunt samen met het Ministerie van EL&I en ZonMW een onderzoeksprogramma naar de doelmatigheid van de zorglandbouw.

Aandachtspunt in de verdere ontwikkeling van de zorglandbouw blijft de groei: zowel van het aantal boerderijen met zorg (zorgboerderijen) als groei van de zogenoemde 'groene zorg'. Hierbij vestigen instellingen of particulieren zich met hun zorgaanbod op het platteland, maar bieden geen koppeling met agrarische productie. Ruimte voor diversiteit is goed, maar een meerderheid (84%) van de Nederlanders hecht waarde aan de aanwezigheid van agrarische activiteiten op een zorgboerderij (Bron: Flitspeiling Motivaction 2012).

Een ander punt is de toekomstige financiering: zorg moet beter en goedkoper. Krijgt de zorglandbouw een eerlijke kans als aanbieder? En weet de sector voldoende voor het voetlicht te brengen dat ze juist ook in de trend naar zorg voor participatie en zelfredzaamheidsbevordering een goede rol kan vervullen? Dat er veel werkgelegenheid is in de groene sector, waar leer- werkboerderijen een goede opstap voor kunnen zijn?

Kortom

- Verandering in de zorgfinanciering in volle gang
- Zorglandbouw is in omvang en diversiteit sterk gegroeid
- Sterke positie dankzij onderscheidend vermogen en behouden kwaliteit
- Cliënttevredenheidssysteem optimaal gaan benutten

**Positie in zorgketen
versterkt door
onderzoek en
professionalisering**

Agrarische kinderopvang

Met groene pedagogiek blijft de sector onderscheidend

Het aantal bedrijven met agrarische kinderopvang is in vier jaar sterk gegroeid (van 20 naar 209) en de omzet is gegroeid van vier naar twintig miljoen euro. Daarnaast is de tak ook geprofessionaliseerd, mede dankzij een sterke brancheorganisatie (de Verenigde Agrarische Kinderopvang, oftewel VAK). De branche heeft haar eigen meerwaarde duidelijk gedefinieerd in boerderijspecifieke pedagogiek en beleidsplannen. Naast verdere groei, oriënteert zij zich op nieuwe markten, zoals buitenschoolse opvang. Met de vergroting van het aanbod is de zichtbaarheid ook groter geworden. Meer dan de helft van de Nederlanders kent het of heeft er wel eens van gehoord (Bron: flitspeiling Motivaction).

Opvallend is ook, dat agrarische kinderopvang minder last heeft van bezuinigingen dan andere kinderopvang. Ouders vinden het blijkbaar belangrijk dat hun kind tijd doorbrengt op de boerderij. Om op deze vraag te kunnen inspelen zijn er in totaal acht oriëntatieavonden georganiseerd door het hele land, die veel nieuwe ondernemers geïnspireerd hebben.

Er is gewerkt aan het versterken van het onderscheidend vermogen, door de achterliggende groene pedagogiek expliciet te omschrijven en ook voor 0-4 jarigen toepasbaar te maken. De VAK heeft een online kennisbank ontwikkeld, waar zowel VAK-leden als andere ondernemers gebruik van kunnen maken. Daar staat bijvoorbeeld aan welke eisen een kinderopvang moet voldoen, hoe er omgegaan kan worden met klachten en tips voor goed personeelsbeleid, evenals het genoemde groene pedagogische beleidsplan. Hiermee is de drempel voor nieuwe intreders verlaagd en worden bestaande ondernemers gemotiveerd te blijven werken aan kwaliteit.

Naast de HKZ certificering die in een groot deel van de sector is ingevoerd, is er ook een cliënttevredenheidsmonitor ontwikkeld. Daarmee houdt de ondernemer vinger aan de pols en wordt gestimuleerd zich altijd verder te ontwikkelen. Een kengetallensysteem helpt de ondernemer de economische basis onder het bedrijf te monitoren en met anderen te vergelijken.

Agrarische kinderopvang heeft met de combinatie van

kinderen en boerderij een duidelijke meerwaarde ten opzichte van andere kinderopvang. Het is goed daarop te blijven voortbouwen, en de locatie van de boerderij optimaal te gebruiken. Dat betekent meer dan een speeltuintje op het erf inrichten. Met kinderen dieren verzorgen, kijken hoe mais groeit, buiten werken of kijken bij het melken, zijn activiteiten die kinderen wat bijbrengen en een verblijf op een agrarische kinderopvang de moeite waard maken.

Jan van Esch, Melkveebedrijf en Kinderopvang Tierelier: „De Taskforce Multifunctionele Landbouw heeft er toe bijgedragen dat bestuurders en ambtenaren van gemeente en provincies de veelzijdige mogelijkheden van de groene ruimte zijn gaan inzien.”

Daarbij is het wel belangrijk dat de agrarische kinderopvang zich verbindt met branche organisaties in de kinderopvang, zodat zij niet over het hoofd gezien worden bij toekomstige ontwikkelingen in deze sector. Te denken valt daarbij aan het gedachtegoed rond integrale kindcentra, waarbij scholen een vrijwel totale taak krijgen in de opvang en ontwikkeling van kinderen in de steden en woonkernen. Hoe zal de Agrarische Kinderopvang in dergelijke ontwikkelingen passen?

Kortom

- Aantal bedrijven met agrarische kinderopvang vertienvoudigd
- Brancheorganisatie staat
- Meerwaarde boerderij benutten belangrijk
- Inbedding in kinderopvangbranche nodig

Boerderijeducatie

De omzet van boerderijeducatie is gegroeid van 1,5 naar 2,2 miljoen euro. Dit zijn nog steeds geen grote bedragen, ondanks dat er inmiddels 800 educatieboeren zijn die boerderijeducatie bedrijfsmatig oppakken. Het blijft voor veel ondernemers een kleine neventak.

De behoefte aan boerderijeducatie is er zeker, maar financiering is vaak een probleem. Scholen hebben beperkte budgetten en het aanbod is groot en onvoldoende divers. Omdat er in de sector nog maar beperkte verdien capaciteit is, is de zoektocht naar een sterke landelijke brancheorganisatie lastig gebleken. Er is een Platform Boerderijeducatie waarin LTO, Stichting Educatief Platteland en Nederland bloeit samenwerken, maar deze kan nog versterkt worden tot een landelijke plek voor productontwikkeling, kennisuitwisseling en belangenbehartiging.

Toch is er zeker wel wat gebeurd de afgelopen jaren: er is met hulp van het ministerie van EL&I een certificeringssysteem ontwikkeld en de gecertificeerde educatieboeren en hun organisaties zijn te vinden op de nieuwe website www.metdeklasjeboerop.nl, een initiatief van Nederland Bloeit.

De bekendheid van boerderijeducatie neemt hierdoor toe en de website maakt het voor scholen nog makkelijker een educatieboer in de omgeving te vinden.

Ook zijn nieuwe concepten ontwikkeld en getest in praktijkpilots. Opgedane ervaring is samen met Stichting Educatief Platteland omgezet in handboeken en openbaar gemaakt; onder andere in kennisdagen. Zo is er nu ook boerderijeducatie voor het voortgezet onderwijs en zijn er ervaringen opgedaan met schoolverlaters.

De ontworpen concepten zijn nog geen blauwdrukken met een vaste financiering. Creatieve ondernemers moeten hier zelf nog mee aan de slag én de boer op. Maar er zijn kansrijke concepten.

Scholen zien de boerderij steeds vaker als groene leeromgeving, waar kinderen door middel van ervarend leren bestaande leerdoelen makkelijker kunnen behalen. Ook het praktijkonderwijs heeft de boerderij iets te bieden: het kan een leeromgeving bieden voor jongeren die daarna in de

groene sector aan de slag willen. In de toekomst kan er een krachtige impuls komen voor boerderijeducatie wanneer de beweging vanuit educatieboeren en scholen aansluit bij de benadering van productschappen en LTO's; bij voorkeur in relatie tot de topsector Agrofood. Met de miljoenen kinderen die via boerderijeducatie in aanraking komen met de landbouw, wordt bijvoorbeeld gewerkt aan begrip en dus ook draagvlak voor de sector. Geld voor promotie zou terecht aan educatieboeren kunnen worden besteed.

Annemiek Korrel, Boerderij Polderzicht : „De Taskforce Multifunctionele Landbouw heeft ons geholpen ‘belevend leren’ aan veel basisschoolkinderen op onze melkveehouderij aan te bieden.”

Verder zijn in meerdere provincies verkenningen geweest om boerderijeducatie als maatschappelijke dienst van de landbouw te kunnen subsidiëren. Dit gedachtegoed zou ook goed kunnen passen in het nieuw Gemeenschappelijke Landbouw Beleid (GLB) waarin de vermaatschappelijking van de landbouw wordt gestimuleerd.

Kortom

- Verdiensten boerderijeducatie marginaal
- Wel veel animo boeren en belangstelling vanuit sectororganisaties
- Nog een stap te zetten om de potentie o.a. voor de topsector Agrofood landelijk te benutten
- Certificering geregeld, vindbaarheid vergroot

*Educatieboeren actief,
landelijk platform nu aan zet*

Recreatie

Recreatie en toerisme op de boerderij is één van de oudste sectoren van de multifunctionele landbouw en heeft zich ook in de afgelopen jaren nog sterk ontwikkeld. Het aantal minicampings en bedrijven met bed & breakfast is toegenomen evenals het aantal staanplaatsen per bedrijf. Ook de omzet is gegroeid: bij verblijfsrecreatie van 42 naar 80 miljoen euro, bij dagrecreatie van 50 naar 76 miljoen euro. Tegelijkertijd is met name de verblijfsrecreatie te weinig vernieuwend en wordt de klant steeds kritischer. De afgelopen jaren zagen ouderwetse bedrijven hun inkomsten teruglopen en werden enkele innovatieve en onderscheidende bedrijven beloond.

De vraag vanuit nieuwe doelgroepen gaat verder dan de vraag naar rust en ruimte. Mensen willen actie, avontuur, of in elk geval iets bijzonders. Luxe overnachtingen op bijzondere locaties, actieve team uitjes; met een onderscheidend aanbod boeken ondernemers goede winsten. Dit bleek ook uit een consumentenonderzoek met Recron en andere partijen in de recreatiebranche. Nieuwe doelgroepen en regio-specifieke kansen voor nieuwe concepten werden zichtbaar.

Leuke ideeën kwamen voort uit een 'battle of concepts', waarbij studenten meer dan zeventig nieuwe concepten voor recreatie op het platteland bedachten. Voorbeelden van nieuwe activiteiten op het erf zijn de mannenspeeltuin, singles-dagen op de boerderij of de meewerkboerderij. Verder werd er gewerkt aan nieuwe concepten rond boerengolf, vergaderen op de boerderij en een heuse combinatie van gamen en boerderijbezoek. Ook is het cateringaanbod op de boerderij verbeterd door aandacht voor streekproducten.

Eén van de belangrijkste knelpunten van de sector was de promotie. Naast versterking van de bestaande regionale organisaties, is bewust een link gezocht met de VVV, zowel op lokaal, regionaal als landelijk niveau. Door versterking van de promotie, gebiedsbranding en samenwerking met de reguliere recreatiebranche, kunnen gebieden zich op de kaart zetten en als geheel meer bezoekers trekken; ook op internationaal niveau.

Een leuk voorbeeld is de samenwerking van Landal Greenparcs met recreatieboeren die een dagprogramma aanbieden: bezoekers van een huisje krijgen zo ook iets van de omgeving te zien en komen eerder terug voor een herhaalbezoek. Een ander interessant ingrediënt voor gebiedsbranding is de combinatie van recreatie met streekproducten: in Ommen draaide een succesvolle verkenning van een combinatie van VVV met een door boeren gerunde streekproductenwinkel. Deze krijgt in andere regio's navolging. Het nieuwe platform plattelandstoerisme biedt kansen om landelijk kennisuitwisseling en belangenbehartiging beter vorm te geven, ook in relatie tot de reguliere recreatiebranche. Het platform kan ook innovaties en kennisontwikkeling stimuleren en het platteland als recreatiegebied internationaal op de kaart te zetten.

Net als in andere sectoren, is ook hier de kwaliteit en het onderscheidend vermogen een belangrijk aandachtspunt voor de toekomst. De beleving van het platteland met de agrarische functie is de grootste trekpleister voor de toekomst. Het land van water, windmolens, tulpen, klompen en Boer zoekt Vrouw, kan nieuwe recreatieactiviteiten op het platteland goed vermarkten en Nederland een extra verkoopargument voor internationaal toerisme geven.

Samenwerking biedt goede kansen voor Nederland als vakantieland

Kortom

- Aantal en omzet bedrijven sterk gegroeid
- Verzadiging ligt op de loer
- Nieuwe doelgroepen geïnteresseerd
- Samenwerking met de VVV's biedt kansen
- Landelijk platform voor belangenbehartiging komt van de grond

Agrarisch Natuurbeheer

Hoewel het aantal bedrijven licht gegroeid is, is de omzet in natuurbeheer gedaald van 90 naar 86 miljoen euro. Een belangrijke factor is hierbij dat de huidige subsidievorm weinig ruimte of prikkels geven voor ondernemerschap. Er wordt gezocht naar nieuwe concepten en financieringsconstructies, maar met een publiek goed als 'landschap en natuur' heb je al gauw te maken met publieke financiering, met alle Europese wetgeving rond inkomenssteun vandien. Daarmee is de afhankelijkheid groot en daalt met de landelijke subsidiepot evenredig het inkomen.

Joep Hermans, Innovatief Platteland Limburg:
„Met de website voor groen-blauwe diensten hebben we zowel ondernemers als provincie enthousiast gemaakt voor het investeren in landschapsontwikkeling.“

Tegelijkertijd zijn er wel veel mensen met hart en ziel bezig er iets van te maken. Agrarisch Natuurverenigingen (ANV's) zijn verder geprofessionaliseerd. Zij verhuren ook diensten aan derden (gemeenten, landgoedeigenaren) en weten zo nieuwe financieringsbronnen aan te boren op vergelijkbare wijze als bestaande terreinbeherende organisaties. Zij ontwikkelen ook nieuwe diensten op het gebied van waterbeheer en kijken mee naar recreatiemogelijkheden. Scholing van natuurbeheerders en kwaliteitssystemen zijn van de grond gekomen. Het nieuwe Gemeenschappelijke Landbouw Beleid vanaf 2013 staat in de steigers en biedt mogelijk een nieuwe bodem onder natuurbeheer (steun voor groenblauwe diensten in plaats van inkomenssteun). Natuur- en landschapsbeheer staat in de schijnwerpers. Samen met de landelijke en regionale brancheorganisaties heeft de Taskforce Multifunctionele Landbouw gezocht naar kansen voor ondernemerschap in de sector. Er is een conferentie georganiseerd, een magazine liet nieuwe mogelijkheden zien en een online offerteboek groenblauwe diensten maakt het voor overheden makkelijker om (nieuwe)

groenblauwe diensten op zelf gekozen plaatsen te financieren. Het biedt tegelijkertijd ondernemers een toegankelijk overzicht van de mogelijkheden.

Daarnaast is er ook hier aandacht geweest voor kwaliteit. Een certificeringshandboek voor ANV's zorgt ervoor dat die organisaties zich professioneel presenteren en verantwoordelijk worden voor geleverde kwaliteit door hun leden. In verdergaande vorm zijn de eerste ANV's nu uitgegroeid tot een terreinbeherende organisatie, naast de grote organisaties Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de Provinciale Landschappen. In pilots dingen zij -samen met groenfondsen- mee naar de aankoop en onderhoudscontracten voor nieuwe natuurgebieden (binnen de EHS). De eerste toezeggingen zijn gedaan in de Lek-uitervwaarden. Ook bij het beheer van bestaande natuurgebieden kunnen ANV's zich aanbieden als beheerder. Daarbij is ook inspiratie in Duitsland opgedaan.

In de toekomst wordt 'meervoudig' ruimtegebruik steeds belangrijker. Ook het ministerie wijst op de noodzaak van creatieve combinaties van natuur, landschap, energie, waterbeheer, landbouw, recreatie en ondernemerschap. De vraag is wel welke financiële middelen hiervoor -naast de landbouwopbrengsten- ontstaan om dit enorme potentieel te benutten. Planologische ruimte voor ondernemen kan een goed ruilmiddel zijn voor groene en recreatieve diensten, zoals een verkooppunt van ijs of terras in ruil voor het onderhoud van een houtwal.

Kortom

- Omzet gedaald
- Ondernemerschap ontbreekt nog te vaak
- ANV's beter georganiseerd en gecertificeerd als gebiedscoördinator
- Professionalisering biedt kansen voor ANV's om op te treden als terreinbeherende organisatie

**Agrarische natuurverenigingen
groeien naar functie als
terreinbeherende organisatie**

Wet- en regelgeving

Draagvlak voor multifunctioneel ruimtegebruik

Multifunctionele landbouw heeft soms een wat moeizame relatie met wet- en regelgeving. Dat is logisch, want multifunctionele bedrijven combineren meerdere activiteiten terwijl scheiding van functies jarenlang gemeengoed was. Wet- en regelgeving rond de landbouw richt zich met name op het primaire landbouwbedrijf. Dit uit zich zowel in milieu- en fiscale wetgeving als in ruimtelijke ordening en EU-regels. Daarnaast zijn de multifunctionele activiteiten vaak kleinschaliger dan gemiddeld in de respectievelijk branche (zoals zorg, horeca of kinderopvang), waardoor regels van die sector niet goed passen.

Op het gebied van bestemmingsplannen maakt de nieuwe WRO de weg vrij voor meer ontwikkelingsgerichte planologie. Dit tilt met bijbehorende structuurvisies het denken over ruimtelijke ordening naar een hoger plan. De noodzaak om te bedenken wat een gemeente op termijn wil bereiken wordt erkend en terugvertaald naar bestemmingsplannen, in plaats van de bestemmingsplannen als uitgangspunt te nemen en zo veel zaken op slot te zetten. Daarbij is het beleid aan het terugkomen van een totale scheiding van functies, zoals wonen, landbouw, natuur en recreatie en geven sommige vooraanstaande gemeenten multifunctionele bedrijven ruim baan. Dat kan, want het is niet de wetgeving zelf die belemmerend werkt, maar met name de uitwerkingsregels (van uitvoeringsbesluit tot bijvoorbeeld bestemmingsplan).

Te midden van deze positieve, maar langzame ontwikkelingen, heeft de Taskforce ook voor de ondernemers van vandaag haar best gedaan met het programma Wet- en Regelgeving.

Zo is er gewerkt aan duidelijke informatie over wet- en regelgeving (met als resultaat de brochure 'Wat mag ik?'), het uit elkaar halen van feit en fictie en het opsporen en oplossen van (ogenschijnlijk) strijdige regels (met als resultaat de brochure '95 vragen over Wet- en regelgeving'). Ook zijn nieuwe, betere regels geformuleerd en werd nagedacht over de naleving. Hierbij is samengewerkt met de juiste 'regeldomeinen': degenen die regels maken of toepassen, moeten worden betrokken bij betere regels voor multifunctionele landbouw. Zoals bijvoorbeeld de VNG,

bureaus die bestemmingsplannen schrijven, het ministerie van EL&I of de VWA. Het verspreiden van mogelijkheden binnen de huidige wet- en regelgeving hielp de afgelopen jaren niet alleen welwillende ambtenaren en beleidsmakers, maar ook ondernemers, belangenbehartigers, rentmeesters en planologen. Het wederzijds begrip is vergroot.

Daniëlle van den Berg, gemeente Alphen ald Rijn:
„We hebben in samenwerking met de Taskforce een flexibel bestemmingsplan kunnen maken, met ruimte voor multifunctionele landbouw. Hier hebben andere gemeenten ook interesse voor.”

In de toekomst biedt decentralisatie van wet- en regelgeving van rijk naar provincies en van provincies naar gemeenten mogelijkheden voor maatwerk. Anderzijds bestaat het gevaar dat ambtenaren in kleine gemeenten te weinig ervaring hebben met multifunctionele bedrijven om er goed over te kunnen oordelen.

Overheid en ondernemers moeten samen het doel voor ogen houden: een betaalbaar prettig leefbaar en toegankelijk buitengebied met een aanbod dat aansluit op de vraag. Waarin multifunctionaliteit vanzelfsprekend is en waarin door samen te werken maatschappelijke en economische doelen verenigd worden.

Kortom

- **Knelpunten en onduidelijkheden grotendeels weggenomen.**
- **Ondernemers en gemeenten aan zet om hiermee aan de slag te gaan.**
- **Ondernemers, beleidsmakers en ambtenaren getriggerd door positieve voorbeelden**
- **Win-winsituaties te bereiken door maatwerk en ontwikkelingsplanologie**

Aansluiting regionaal beleid

De Taskforce heeft vooral de verschillende sectoren vanuit een landelijke insteek versterkt. Sectoren ontwikkelen zich echter vaak lokaal en regionaal. De zorglandbouw is bijvoorbeeld georganiseerd in regionale samenwerkingsverbanden en krijgt in toenemende mate te maken met gemeenten. Producenten van streekproducten werken soms samen onder een regionale vlag en recreatieondernemers zetten samen een gebied op de kaart. En ook bij natuurbeheer weten ondernemers hun aanbod te bundelen. Na de aandacht voor het bedrijf en de sector zal in de komende tijd de inbedding in de regio een belangrijk aandachtspunt worden. Daar komen de meeste klanten vandaan en zijn de meeste win-winsituaties te bereiken.

Daniëlle Lieuwen, beleidsmedewerker landbouw Provincie Noord-Holland: “De Taskforce heeft als kwartiermaker beleid en uitvoering zo goed mogelijk op elkaar aan laten sluiten en mij als beleidsmaker geïnspireerd dat te blijven doen.”

Provincies zoeken net als het rijk naar een manier om succesvolle bedrijfstakken te laten groeien. Zo ook de multifunctionele landbouw vanuit de versterking van de landbouweconomie en plattelandsontwikkeling. Het stimuleringsbeleid van de jaren '90 en begin 2000 is de laatste jaren omgebogen van een 'laat duizend bloemen bloeien'-beleid naar focus en bestendiging. Zo zijn er provincies die de vorming van collectieven van zorgboeren hebben ondersteund, zodat die onder de AWBZ kwamen te vallen. Hoopgevend is het dat ondanks bezuinigingen van het rijk, provincies toch blijvend aandacht hebben voor duurzaamheid en plattelandsontwikkeling. Ze spreken hiervoor eigen gelden aan en houden een focus op lange termijn. Tegelijkertijd is er het beleid van verdere decentralisatie: gemeenten bepalen zelf hun ruimtelijke ordeningsbeleid, zolang het maar past in de globale plannen van de provincies. Dit brengt voor- en nadelen met zich mee voor de multifunctionele landbouw, zoals hierboven bij Wet- en

regelgeving is omschreven. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld voor de aangekondigde verschuiving van het provinciale jeugdzorgbeleid naar uitvoering bij gemeenten.

De Taskforce heeft samen met het Landbouw Economisch Instituut (LEI) en anderen het regionale belang van de multifunctionele landbouw inzichtelijk gemaakt. Per provincie is een aantal keer gemeten welke sectoren binnen de multifunctionele landbouw het grootst zijn, en welke omzet en impact ze hebben. Bij dat laatste gaat het bijvoorbeeld om werkgelegenheid, arbeidsplezier of verbindingen tussen boeren en burgers. Ook is er advies gegeven om provinciaal beleid op het gebied van multifunctionele landbouw te versterken in bijvoorbeeld Zeeland, Brabant, Overijssel en Noord- en Zuid-Holland.

De Taskforce heeft gewerkt met regionale kennismakelaars die een stimulerende, onafhankelijke schakel vormden tussen de partijen. Zij hebben gezorgd dat de belangen van de ondernemers pasten binnen gebiedsprocessen en doelen vanuit de provincies. Vaak blijkt een paraplufiguur handig als een gebied bepaalde opgaven heeft die meerdere sectoren raken. Gebiedshuizen kunnen hier ook een rol in vervullen.

Een voorbeeldproject is de Haarlemmermeer, waar vanuit gebiedsopgaven naar de landbouw is gekeken en waar in samenspraak met ondernemers kansrijke projecten uit naar voren zijn gekomen. Zoals het telen van energiegewassen voor duurzame regionale energie of het telen van ganswerende gewassen voor Schiphol.

Kortom

- **Provincies hebben trend naar duurzaamheid voortgezet**
- **Gemeenten krijgen nu meer voor het zeggen**
- **Gebiedsbelangen en multifunctionele landbouw gaan goed samen**
- **Meervoudig ruimtegebruik en GLB bieden kansen**

Focus vanuit provincies op duurzame sectoren

Kennisvragen van ondernemers uitgezocht en verspreid

Kennis

De multifunctionele landbouw loopt vaak voorop als het gaat om innovatie en het ontwikkelen van kennis. Dit komt omdat het een relatief jonge sector is waarvoor nog veel kennis nodig is. Door te opereren op het snijvlak van landbouw en andere takken van sport ontstaan nieuwe vragen, waarvoor oplossingen worden gevonden. Bijvoorbeeld over het omgaan met mensen: hoe zorg je voor een open sfeer en tegelijkertijd een werkbaar erf?

Oplossingen zijn vaak breed inzetbaar, ook in de reguliere landbouw of in sectoren zoals recreatie of natuurbeheer. Niet vreemd dus dat het Ministerie van EL&I en anderen naast de middelen voor de Taskforce ook andere gelden hebben vrijgemaakt voor onderzoek en onderwijs. Het onderzoek naar de robuustheid en dynamiek van de sector bijvoorbeeld, maakt de economische relevantie en de toekomstgerichtheid van de sector duidelijk. Ook zijn er vanuit het onderzoek praktische handleidingen samengesteld en aangereikt, in nauw overleg met ondernemers.

De Taskforce Multifunctionele Landbouw heeft in samenwerking met de sectoren en het ministerie in de afgelopen vier jaar twee algemene kennisagenda's opgesteld voor de multifunctionele landbouw. Daarnaast is op het gebied van zorglandbouw door ZonMW een Kennisagenda Landbouw en Zorg opgesteld. Dit wordt met steun van de Ministeries van VWS en EL&I vanaf 2012 uitgevoerd. Daarin wordt bijvoorbeeld gekeken naar de maatschappelijke kosten en baten en naar de effecten van zorglandbouw.

Daarnaast is er samen met de Groene Kennis Coöperatie (GKC) van het groene onderwijs een programma multifunctionele landbouw opgezet, waardoor er op alle niveaus (VMBO t/m WO) aandacht voor is. Ook hebben het 'grijze' en groene onderwijs elkaar gevonden als het gaat om bijvoorbeeld plattelandstoerisme of zorglandbouw. In de toekomst is het belangrijk dat het onderwijs contact houdt met de praktijk van de multifunctionele landbouw, zodat bedrijfsopvolgers en mensen er omheen straks klaar zijn voor deze dynamische sector.

Vanwege de huidige structuur van het (groene) onderwijs, waarbij lessen veelal op een sector zijn gericht, is het belangrijk dat een multidisciplinaire aanpak -zoals door

het huidige programmateam multifunctionele landbouw ontwikkeld- blijft bestaan. Zo worden kennis en onderwijs-ideeën gedeeld en kan een brug geslagen worden tussen de diverse sectoren als zorglandbouw en veehouderij of huisverkoop en tuinbouw.

Marjo Baeten, HAS Den Bosch: „Voor mij, als docent, hebben ze de multifunctionele landbouw als serieuze tak aanvaardbaar gemaakt.”

Organisaties in de multifunctionele landbouw willen zelf de agenda's voor kennis en innovatie blijven bepalen. Dit is een voorwaarde om onderzoek ten behoeve van de multifunctionele landbouw aan te laten sluiten bij de praktijk. Deze beweging is in gang gezet, maar verdient na het stoppen van de Taskforce extra aandacht. De LTO's en sectororganisaties zullen deze handschoenen samen met de onderzoekers en het ministerie van EL&I oppakken. Het Topsectorenbeleid sluit hier naadloos bij aan: onderzoek staat ten dienste van de ontwikkeling van de Nederlandse economie en maatschappij. De sector moet de regie voeren en aantonen ook zelf (privaat) geld in onderzoek te investeren. De multifunctionele landbouw is dat inmiddels gewend: onder de Taskforce was cofinanciering een beproefd middel. (zie ook 'Werkwijze Taskforce')

Kortom

- Multifunctionele landbouw door innovatieve karakter kennisontwikkelaar
- Verbinding met onderzoek gelegd in kennisagenda's
- Inbedding in onderwijs via GKC
- Kennisontwikkeling sluit aan bij praktijk ondernemers
- Eigen inzet sector blijven aanmoedigen

Ondernemerschap

Multifunctionele landbouw en ondernemerschap gaan hand in hand: nieuwe of groeiende takken zorgen voor nieuwe ontwikkelingen en verdienmodellen. Direct contact met de klant vraagt om andere competenties. Zeker wanneer de multifunctionele bedrijfsonderdelen een groter aandeel in het inkomen gaan betekenen, groeit de behoefte aan informatie over ondernemerschap en hoe de prestaties van het bedrijf verder te verbeterd kunnen worden. De afgelopen jaren hebben sectororganisaties de professionalisering van ondernemerschap stevig opgepakt.

Rinus van 't Westeinde, voorzitter vakgroep Multifunctionele Landbouw ZLTO: "In de afgelopen jaren heeft de Taskforce ondernemers op weg geholpen om te professionaliseren, te vernieuwen en te verbinden; niet boven, maar met, door en voor ondernemers."

Ondernemerschap in de multifunctionele landbouw straalt ook uit naar de primaire tak en naar collega's. Vragen die opnieuw aan de orde komen binnen de nieuwe takken zijn vaak in het primaire bedrijf al lang niet gesteld. Ondertussen zijn thema's als communicatie, contact met de omgeving of marketing voor steeds meer agrarische ondernemers relevant.

De Taskforce heeft samen met anderen vanuit haar focus op ondernemerschap veel kennis ontwikkeld en verspreid, zowel algemeen als per sector. Zoals over prijsbepaling, het vinden en aanspreken van de juiste klant of cliënt, het kiezen van de juiste rechtsvorm, omgaan met de fiscus of goed werkgeverschap. Diverse bijeenkomsten zijn georganiseerd om ondernemers hierin te trainen, zowel sectoraal als meer algemeen op regionale ondernemersdagen. Ook hebben organisaties gretig gebruik gemaakt van het aanbod van experts, die met ondersteuning van de Taskforce lezingen kwamen geven. Kruisverbanden zijn gelegd tussen organisaties uit dezelfde branche of regio zodat ze van elkaar kunnen leren. Ook jongeren van het NAKJ hebben

kennis gemaakt met multifunctionele landbouw: er zijn excursies geweest naar multifunctionele bedrijven, en er zijn jonge ondernemersnetwerken gevormd. Daarin zijn vragen aan de orde gekomen over bijvoorbeeld bedrijfs-overname of ontwikkeling van nieuwe activiteiten. Multifunctionele landbouw kan meedoen in algemene regelingen van de overheid die ondernemerschap bevorderen, zoals de Praktijknetwerken en innovatieprogramma's van Syntens. Het meerjarig project Ondernemersnetwerken voor de multifunctionele landbouw is daarnaast begin 2012 gestart en loopt nog 2,5 jaar. De keuze voor de onderwerpen daarin wordt door de deelnemers bepaald en zij gaan direct met de handreikingen van collega's en experts aan de slag. Verdere ontwikkeling van ondernemerschap is in de toekomst belangrijk. Met een groei van de sector en de grootte van ondernemingen worden bijvoorbeeld doelgroep-segmentatie en werkgeverschap belangrijker. De nieuwe interactieve website www.multifunctionelelandbouw.net biedt ruimte aan ondernemers om kennis over ondernemerschap uit te wisselen. Daarnaast is het belangrijk oog te houden voor jonge ondernemers die een multifunctioneel bedrijf willen overnemen, een tweede tak willen beginnen of een geheel nieuw bedrijf willen starten. Het aanbod aan cursussen en trainingen moet meer door de markt gedragen gaan worden. Ondernemers moeten bereid zijn een marktconforme prijs te betalen, zodat het voor advies- en scholingsorganisaties loont een goed aanbod te ontwikkelen. Een goede cursus betaalt zichzelf terug!

Kortom

- Ondernemersvragen over bijvoorbeeld klantcontact komen opnieuw aan de orde
- Nieuwe verdienmodellen, rechtsvormen en financieringsvormen verkend
- Aandacht voor jongeren die bedrijf gaan overnemen belangrijk
- Blijvende regelingen voor kennisuitwisseling over ondernemerschap

Multifunctionele landbouw daagt ondernemers uit

Vraaggestuurd en onafhankelijk werken zorgt voor goede oogst

Werkwijze Taskforce

De basis voor de werkwijze van de Taskforce werd door een speciaal aangestelde kwartiermakersgroep vanuit de sector gedefinieerd: een onafhankelijke, tijdelijke en daadkrachtige organisatie die vraaggestuurd aan de versterking van de sector moest werken.

Dit is uitgewerkt in een stuurgroep, samengesteld uit invloedrijke mensen van belanghebbende organisaties (zoals LTO's en gemeenten), die op persoonlijke titel zitting namen. Zij stelden een werkorganisatie aan, die bestond in de basis uit programmaleider Maarten Fischer, kenniscoördinator Arjan Monteny, een secretariaat en een communicatie-medewerker. Deze werkorganisatie werd tijdelijk uitgebreid met regionale kennismakelaars en themacoördinatoren (bijvoorbeeld Wet- en Regelgeving en Recreatie).

Marktpartijen hebben zelf het meeste werk verricht; de band met de Taskforce was steeds tijdelijk en financiering gedeeltelijk, om afhankelijkheid te beperken. Dit uitte zich in een grote hoeveelheid kleine projecten (bijna 500) met een relatief kleine omvang per project (gemiddeld € 24.000). Projecten hadden vaak meerledige doelen: naast directe kenniswerving bijvoorbeeld ook het samenbrengen of naar voren halen van partijen of het intern versterken van organisaties. Des te meer projecten, des te meer van dit soort impulsen. Ook werd op deze manier cofinanciering los getrokken: in totaal droegen marktpartijen ruim 7 miljoen euro bij aan projecten waarin kennis voor de hele sector werd ontwikkeld. De investeringen van de totale sectoren in hun eigen ontwikkeling in die periode was een veelvoud daarvan. De werkorganisatie was inhoudelijk nauw betrokken bij projecten en zette zich in om verbanden te leggen en lessen voor anderen uit de projecten te halen.

Om de doelen rond marktontwikkeling, ruimte voor bedrijfsontwikkeling, versterking van ondernemerschap en het ontwikkelen, delen en toegankelijk maken van kennis te realiseren, streefde de Taskforce in haar hele programma naar structuurversterking, professionalisering en opschaling van de sector.

Deze speerpunten kregen vorm in zes sectorale ontwikkelingsprogramma's (zorg, recreatie, streekproducten, kinder-

opvang, educatie en natuurbeheer) en vier overkoepelende themaprogramma's (wet- en regelgeving, regionaal beleid, kennis en ondernemerschap).

De inhoud van de programma's werd samen met de partijen in het veld bepaald. Daardoor worden de oplossingen breed gekend en gedragen.

Altijd stond het verkrijgen en delen van kennis centraal. De eerste output was natuurlijk de kennis die marktpartijen zelf in pilots opdeden. Daarna organiseerden branche-organisaties bijeenkomsten om de opgedane kennis te verspreiden. De Taskforce organiseerde zelf tientallen ondernemersbijeenkomsten door het hele land.

De ontwikkelde kennis werd ook op papier gezet en/of in beeld (foto, film) vertaald. Gerealiseerde (praktische) brochures verschenen zowel in pdf op de website www.multifunctionelelandbouw.nl als in papieren vorm. Uit onderzoek was namelijk gebleken dat ondernemers in deze sector toch vooral papieren informatie gebruiken; gezien de enorme afname van brochures voor allerlei doelgroepen, bleek deze aanname juist.

Toch werden ook digitale mogelijkheden benut: de website en de tweemaandelijkse email nieuwsbrief trokken in totaal honderdduizenden bezoekers. Daarnaast werd er getwitterd en gediscussieerd via LinkedIn en is er een eigen YouTube kanaal ingesteld met filmpjes. Filmmateriaal en brochures werden ook richting het onderwijs verspreid. Daarnaast is ontwikkelde kennis vindbaar gemaakt in online kennisbanken en zoekmachines.

Kortom

- Taskforce bestond uit een onafhankelijke stuurgroep en een kleine werkorganisatie
- Kennisontwikkeling door marktpartijen stond voorop
- Veel kleine projecten in plaats van een paar grote, ook vanwege neveneffecten
- Verbinding met Taskforce altijd tijdelijk en financieel betrekkelijk

Wist u dat 61 procent van de Nederlanders in het afgelopen jaar ruim 50 miljoen bezoeken aan multifunctionele bedrijven brachten?

Wist u dat een meerderheid van de multifunctionele ondernemers aan natuurbeheer doet en dat deze ondernemers ruim 20 procent van alle landbouwgrond beheren?

Wist u dat mensen rust, recreëren, gezelligheid, warmte en persoonlijk contact de belangrijkste kenmerken van het platteland vinden?

Wist u dat 84 procent van de mensen, agrarische activiteiten bij een zorgboerderij belangrijk vindt?

Multifunctionele landbouw gegroeid met 52 procent in vier jaar

Multifunctionele landbouw in cijfers

De multifunctionele landbouw stáát anno 2012: met een omzet van 491 miljoen euro kan ze zich meten met sectoren als biologische landbouw of vollegrondsgroente-teelt. Ten opzichte van 2007 betekent het een groei van 52 procent. Zonder natuurbeheer, dat grotendeels afhankelijk is van subsidies en weinig van ondernemerschap, is de groei zelfs 75 procent. Getallen om trots op te zijn. In de tabel hieronder wordt het allemaal weergegeven. Het is goed te weten dat het aantal multifunctionele bedrijven niet de som van de aantallen per sector is. Veel bedrijven hebben verschillende takken en soms valt een tak onder verschillende categorieën, zoals bij streekproducten en recreatie. Voor een uitgebreider overzicht zie de publicatie

‘Kijk op de multifunctionele landbouw. Omzet en impact 2007-2011’ (Wageningen UR, 2012). De omzet is één ding, de impact van multifunctionele landbouw gaat verder. Volgens een voorzichtige schatting bracht vorig jaar 61 procent van de Nederlandse bevolking samen 50 miljoen bezoeken aan de boerderij. Fenomenen zoals zorgboerderijen en boerderijwinkels zijn bij het gros van de Nederlanders bekend. De sector genereert werkgelegenheid en geeft de ondernemers gemiddeld meer arbeidsplezier dan het primaire bedrijf. Ook is er aandacht voor landschap en komen er relatief weinig klachten van omwonenden over bijvoorbeeld verkeersbewegingen of geluidshinder. Verbinding tussen boer en burger leeft.

Totaal overzicht omzetschatting voor 2007-2011 ^{a)}						
Sector	Aantal bedrijven			Totale omzet in mln. euro		
	2007	2009	2011	2007	2009	2011
Zorglandbouw	756	870	1.050	45	63	80
Agrarische kinderopvang	20	64	209	4	14	20
Boerderijverkoop ^{b)}	2.850	3.000	3.300	89	128	147
Agrarisch natuurbeheer	13.700	13.660	14.000	90	79	86
Recreatie	2.432	2.240	2.884	92	121	156
Boerderijeducatie	500	500	800	1,5	1,7	2,2
TOTAAL				322	407	491
a) Het totaal aantal multifunctionele bedrijven is niet de som van de aantallen per sector. Meerdere bedrijven hebben activiteiten in 2 of meer sectoren. b) Boerderijverkoop betekent de directe afzet van streekproducten van de producent aan bijvoorbeeld consumenten, streekwinkels, horeca of instellingen. De afzet via tussenhandel is hierin niet meegenomen.						

Bron: LEI Wageningen UR

***Veel daadkracht door
positie dichtbij het ministerie,
maar wel onafhankelijk***

Nawoord

Multifunctionele ondernemers zijn fantastische mensen om mee te werken en de sector is heel dynamisch. Na vier jaar hard werken, is de batterij dan ook eerder vol dan leeg, waarvoor wij iedereen willen bedanken.

Het was in het begin zoeken naar manieren om ondersteuning op de juiste plaatsen in te zetten, maar uiteindelijk is het gelukt de middelen aan de hele sector ten goede te laten komen.

Hoe? Door goede gesprekken te hebben met mensen en organisaties die echt het verschil maken. Daar waar ze zelf mee bezig zijn en waar eigen geld in geïnvesteerd wordt, zit de energie. Daar hebben we extra impulsen aan gegeven, soms een laagje dieper dan waar de eerste vragen lagen. Zo hebben we een vraag naar betere verpakkingen uiteindelijk beantwoord door een profielschets van doelgroepen die streekproducten kopen. Want dáár begint het proces van een goede marketing, en daar kunnen ook meer ondernemers iets mee.

Op die manier aansluiten bij ondernemers, ambtenaren en beleidsmakers zorgde er ook voor dat resultaten van pilots en projecten bij voorbaat al bij de sector ingebed waren. Daardoor worden (onderzoeks) resultaten eerder benut. Dit was ook een reden om veel kleine projecten te ondersteunen in plaats van een paar grote: hoe meer ondernemers en organisaties ergens bij betrokken worden, hoe groter het effect.

Onze positie dichtbij het ministerie, maar tegelijkertijd onafhankelijk, zorgde ervoor dat we een netwerk konden aanboren zonder aan banden te liggen. We konden jonge sectoren zonder stevige belangenbehartiging helpen met ons netwerk. Vaak bleek ook, dat die inhoudelijke ondersteuning, het meedenken en het verbinden met nieuwe partijen, meer bijdroeg aan de sector dan de financiële bijdrage. Aan goede ideeën en motivaties was bovendien geen gebrek.

De meeste ondernemers en brancheorganisaties werken vanuit een gezonde combinatie van maatschappelijke betrokkenheid en ondernemerschap en willen hun kennis graag delen.

Zo stelden wij ons ook op: alle verworven kennis hebben we zoveel mogelijk gedeeld. Via alle eerder genoemde kanalen, en zonder beperkingen voor hergebruik. Beeldmateriaal en teksten stonden altijd iedereen ter beschikking, mits het ter promotie van de sector was. Dit heeft zijn vruchten afgeworpen met brede en regelmatige media-aandacht. Niet altijd met precies de juiste toon, maar wel met een grote bekendheid van de sector tot gevolg. Alle informatie blijft overigens openbaar via www.multifunctionelelandbouw.net. Vragen uit de sector legden we neer bij onderzoekers en adviseurs. Zij werden er pas na het formuleren van vragen vanuit de sector bijgehaald. Zo kon er geen belangenverstrengeling ontstaan. De stuurgroep en wijzelf hielden vervolgens strak vinger aan de pols en hielden het algemeen belang in de gaten. Ook probeerden we steeds boven de kleinere belangen te gaan staan en de grote in het vizier te houden. Zo kon de hele sector aansluiten op de trekkracht van voorlopers, en goede algemene inzichten verkrijgen. Natuurlijk ging dit in een enkel geval wel eens mis en bleven partijen toch vooral met hun eigen agenda bezig. Of dachten we dat we trendsettende ideeën in de markt aan het zetten waren, maar bloedde dit toch dood. Dat hoort ook bij innovatie: dat er pilots zijn die niet opleveren wat je ervan hoopt. Uiteindelijk zijn we heel erg tevreden over de inzet, het enthousiasme en de voortdurende vernieuwing die de sector heeft laten zien. We hebben er alle vertrouwen in dat de cultuur van het ontwikkelen en delen wordt voortgezet.

Maarten Fischer, Programmaleider
Arjan Monteny, Kenniscoördinator

Samenvatting

Vier jaar lang heeft de Taskforce Multifunctionele Landbouw, op verzoek van het Ministerie van EL&I, een impuls gegeven aan de Multifunctionele Landbouw. Dit gebeurde enerzijds om deze vorm van bedrijfsontwikkeling voor de landbouw op een hoger plan te brengen en anderzijds om de bijdrage ervan voor een vitaal platteland en de relatie stad-platteland te versterken.

Samen met vele organisaties en initiatiefnemers uit vele branches is gewerkt aan structuurversterking, professionalisering en opschaling; en met resultaat. De sector groeide in de afgelopen 4 jaar met ruim 52% in omzet en daarnaast zijn investeringen gedaan in productontwikkeling, ondernemerschap, kwaliteitsbeheer en kennisinfrastructuur. Ook zijn hobbels weggenomen op het gebied van wet- en regelgeving.

Daarbij heeft de Taskforce gewerkt vanuit het principe dat zij alleen ondersteuning bood, waar initiatiefnemers zelf (marktpartijen, ondernemers, overheden, NGO's, etc.) het voortouw namen. Dat heeft geleid tot een vraaggestuurde aanpak waarbij de uitkomsten en oplossingen direct werden opgepakt en ingebed voor doorwerking naar de toekomst.

De multifunctionele landbouw anno 2012 is nog volop in ontwikkeling, maar heeft al goede bases gevonden binnen de diverse sectoren van de Nederlandse landbouw, en professionele takken ontwikkeld als zorg, recreatie en kinderopvang. Hoewel de sector nog jong is en zeker nog uitdagingen voor de boeg heeft, ziet de toekomst er perspectiefrijk uit.

Colofon

- **Samenstelling:** Maarten Fischer, Arjan Monteny, Ellen Kok, Maria van Boxtel en Helmer Wieringa, Taskforce Multifunctionele Landbouw
- **Redactie:** Tjitske Ypma
- **Foto's:** Beeldbank Taskforce Multifunctionele Landbouw, met bijdragen van Eljee Bergwerff en Jan Willem van Vliet
- **Vormgeving en opmaak:** Z in Beeld, Zutphen
- **Drukwerk:** Veldhuis Media, Raalte

Uitgave april 2012

***“The future belongs to those
who believe in their dreams”***

Eleanor Roosevelt

www.multifunctionelelandbouw.nl